

THEMA

Waar toe Geesteswetenschappen?

Hans Thijssen

Willem B. Drees

What Are the Humanities For?

Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Viii + 193 pagina's

ISBN 9781108838412

Anders Engberg-Pedersen (ed.)

The Humanities in the World.

Copenhagen: UPress, 2020

103 pagina's

ISBN: 978-87-93060-98-2

Met bijdragen van Stefan Collini,

Onora O'Neill en Rens Bod

Van tijd tot tijd, gelukkig niet te vaak, speelt een gesprek terug in mijn hoofd dat vele jaren geleden plaatsvond tussen mij en mijn toen nog aspirant-schoonvader, die werkzaam was in het bedrijfsleven. Hij informeerde wat ik eigenlijk *deed* voor mijn werk. Geroerd door zijn belangstelling begon ik enthousiast te vertellen over mijn onderzoek naar de ontwikkeling van de natuurwetenschappen in middeleeuwse en Renaissance teksten. Na een minuut of tien onderbrak hij mij: "Dus, als ik het goed begrijp, Hans, lees je heel veel boeken, en daarover schrijf jij dan weer een nieuw boek." Het was geen vraag; het was een vaststelling waarin de futiliteit van mijn bezigheden doorklonk.

Voor 'buitenstaanders' blijft het moeilijk om de relevantie van de geesteswetenschappen te doorgronden. Gelukkig krijgen ze regelmatig hulp. In publicaties die al bijna een genre op zich zijn geworden, onderwerpen geesteswetenschappers zich aan pijnlijk zelfonderzoek en formuleren ze een antwoord op de catechetische vraag waar toe ze bestaan. De plot van hun antwoord

is voorspelbaar en verloopt langs twee verhaallijnen die soms in elkaar overlopen. Enerzijds het dappere, maar ook een tikje wanhopige betoog dat de geesteswetenschappen, om uiteenlopende redenen, inderdaad heel belangrijk zijn. Anderzijds de vanzelfsprekenheid van de grote waarde die de geesteswetenschappen *op zichzelf* hebben. Doorvragen daarover wordt binnen dit verhaal gezien als een intellectuele beperking van de vragensteller.

Hebben de geesteswetenschappen inderdaad hun bestaansrecht te verdedigen; en zo ja, voor wie en hoe? De meningen zijn verdeeld, zoals uit de twee boeken blijkt die de aanleiding zijn voor dit essay. Laat ik beginnen met wat inleidende opmerkingen. 'Geesteswetenschappen' duidt op een organisatorische indeling in het wetenschappelijk onderwijs die is gecreëerd in tegenstelling met de natuurwetenschappen. Aan de basis van het onderscheid stond Wilhelm Dilthey (1833-1911). Volgens hem proberen de *Naturwissenschaften* de wereld te verklaren (*erklären*). De Geisteswissen-

schaften, daarentegen, proberen de wereld te begrijpen (*verstehen*). De domeinen waarop de respectieve wetenschappen betrekking hebben, de objecten van studie, zijn radicaal verschillend: de natuurlijke wereld, waarvan we gemakshalve aannemen dat ze 'daarbuiten' klaarligt om door ons ontdekt te worden, tegenover een wereld voortgebracht door de menselijke geest. Tegenwoordig wordt 'geesteswetenschappen' nog steeds gezien als een verzamelnaam voor universitaire opleidingen die de producten van de menselijke geest bestuderen.¹ Denk aan literatuurstudies, (kunst) geschiedenis, filosofie, musicologie, taalkunde, talenstudies, religie-studies, wellicht rechten, en jongere disciplines zoals mediastudies, cultuurstudies, en communicatiewetenschap.

De 'waartoe' vraag kan aanleiding geven tot verschillende typen antwoorden, die niet altijd goed zijn onderscheiden in de vakliteratuur. Beoefenen we geesteswetenschappen omdat ze nuttig zijn, of omdat ze waardevol zijn? En voor wie zijn ze nuttig of waardevol? Voor studenten; voor de samenleving als geheel; voor bestuurders; voor wetenschappers; voor politici; voor de ongrijpbare 'belastingbetaler'? De vraag naar het nut hoort thuis in een middelen-doelen betoog. Geesteswetenschappen kunnen een middel zijn om een bepaald doel te bereiken, en hebben vanuit dat oogpunt bijvoorbeeld economisch, cultureel of maatschappelijk nut. De groep die mijns inziens het meest is gebaat met de geesteswetenschappen zijn studenten. Dankzij hun opleiding zullen ze een betere uitgangspositie verwerven op de arbeidsmarkt. Over andere vormen van nut ben ik sceptisch. NWO, de Nederlandse Organisatie voor Wetenschap-

pelijk Onderzoek, zet vooral in op wat zij noemt 'kennisbenutting', de bijdrage van onderzoek aan maatschappelijk vraagstukken. Hetzelfde geldt voor de Nationale Wetenschapsagenda. Het zal een hele uitdaging zijn voor de geesteswetenschappen om daarbij aan te sluiten in termen van resultaten die vooraf te registreren zijn.²

Als de geesteswetenschappen niet nuttig zijn, zijn ze dan wellicht waardevol; moeten we hun bestaansrecht zoeken in hun waarde? Niet zelden wordt gesteld dat de geesteswetenschappen intrinsiek, dat wil zeggen, op zichzelf genomen, waardevol zijn. Ook deze stelling is problematisch. Kennis op zichzelf genomen heeft geen waarde, maar verkrijgt waarde wanneer er waarde aan wordt toegekend. Met andere woorden, de waarde ligt niet voor het oprapen, maar is een bedenkfel dat functioneert binnen een bepaalde leefcultuur, in dit geval de Nederlandse samenleving.

Een pleidooi voor het bestaansrecht van de geesteswetenschappen

Het boek van Willem Drees wekt in dit opzicht hoge verwachtingen. Drees is fysicus, theoloog en filosoof. Bovendien was hij jaren werkzaam in bestuurlijke functies binnen de geesteswetenschappen aan de universiteiten van Leiden en Tilburg. Kortom, een auteur die inhoudelijk goed is ingevoerd in de geesteswetenschappen en ook notie heeft van haar politieke en bestuurlijke omgeving. Afgaande op de titel van zijn boek, *What are the Humanities for*, zullen we een afdoend antwoord krijgen op de waartoe vraag. Helaas is dat niet het geval.

¹ Zie bijvoorbeeld <https://www.studiekeuze123.nl/studiekeuzewoordenboek/geesteswetenschappen>

² *Resultaat 21*, een bloemlezing van NWO van maatschappelijk relevante wetenschapsresultaten uit het jaar, bevat geen bijdragen uit de geesteswetenschappen.

Zijn boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel, dat tweederde van de omvang beslaat, is gewijd aan de vraag 'wat zijn de geesteswetenschappen?' Opvallend genoeg grijpt Drees bij de beantwoording van die vraag niet terug op de gangbare definitie, maar gebruikt in plaats daarvan een andere, meer ingewikkelde definitie: "Humanities are academic disciplines in which humans seek understanding of human self-understanding and self-expressions, and of the ways in which people thereby construct and experience the world." (12). Hij hecht eraan te benadrukken dat zijn visie op de geesteswetenschappen het menselijk perspectief neemt (human humanities) en niet dat van honden of buitenaardse wezens. Lezers hadden niet anders verwacht, veronderstel ik, gegeven het thema van het boek.

Cruciaal in de optiek van Drees is dat de geesteswetenschappen betrokken zijn op het begrip van anderen en op zelfbegrip en op hoe deze inzichten vervolgens worden ingeweven in het opbouwen en ervaren van de eigen leefwereld. Met die laatste stap belanden we in een soort spiegelpaleis: we denken niet alleen na over de objecten van studie in de geesteswetenschappen, maar we denken ook na over het nadenken zelf daarover (7). Deze dimensie van de geesteswetenschappen, zelfbetrokkenheid en zelf-reflectie, is volgens Drees het meest prominent aanwezig in de theologie en de filosofie. In het eerste deel van het boek ontvouwt Drees vervolgens in de verschillende hoofdstukken hoe deze twee disciplines concreet te werk gaan. De voorbeelden ('case-studies') zijn interessant, maar hun keuze wordt verder

niet beargumenteerd. Het hele eerste deel kwam op mij tamelijk associatief over.

Hier gaat het mij vooral om het tweede deel van het boek, dat ingaat op de vraag in de titel, namelijk *What are the Humanities for?* Deze titel is een open vraag en wekt de suggestie dat er een systematische reflectie volgt over de rechtvaardiging van de geesteswetenschappen.³ Dit is echter niet wat het boek biedt. Vragen naar de relevantie van de geesteswetenschappen, naar nut, naar waarde en naar 'wie heeft ze nodig' (o.a. 24, 121) lopen in het boek door elkaar heen. Met die laatste vraag begeven we ons sowieso op glad ijs, want wie had een Apple horloge nodig voordat het bestond?

De conceptuele verwarring tussen nut en waarde wordt niet weggenomen in het slothoofdstuk dat komt tot de kern van de zaak, namelijk de waarde (value) van de geesteswetenschappen. Drees beschouwt hier een aantal argumenten voor het belang van de geesteswetenschappen die in de literatuur naar voren zijn gebracht (173). Globaal vallen ze onder drie benaderingen, eerder aangekondigd (25), maar uiteindelijk toch anders uitgewerkt. De eerste benadering verbindt Drees met het werk van Rens Bod (zie ook beneden). Fundamenteel onderzoek in de geesteswetenschappen produceert kennis die nuttig (sic!) kan zijn. De tweede benadering wordt verbonden met Martha Nussbaum en gaat over de publieke waarde van de geesteswetenschappen. Ze scherpen de kritische vermogens van burgers aan en helpen hen op die manier om beter deel te nemen aan democratische processen. Andere vormen van publieke waarde

---

³ Merk het contrast op met Martha C. Nussbaum, *Not for Profit. Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton: Princeton University Press, 2010 en Helen Small, *The Value of the Humanities*. Oxford: Oxford University Press, 2013. Deze boektitels herbergen een stelling.

die Drees bespreekt zijn de culturele verrijking die de geesteswetenschappen zouden bewerkstelligen en de maatschappelijke uitdagingen waaraan ze een bijdrage zouden kunnen leveren. Al deze benaderingen voorziet Drees van kritische noten, waarin ik me goed kan vinden.

In het spoor van Helen Lang, zet Drees in op *intrinsieke* waarde (25, 187-88), de derde benadering. Zijn onderbouwing is echter zeer summier. Hij verwijst enkel terug naar werk gedaan in eerdere hoofdstukken (187). Kennelijk moet de lezer inmiddels zelf overtuigd zijn geraakt van de waarde van de geesteswetenschappen die leidt tot de conclusie aan het einde van zijn boek: "Thus, engaging in the human study of humans is human" (188).

Persoonlijk denk ik dat deze conclusie niet een slot is, maar een mooie aanzet om de waarde van de geesteswetenschappen verder uit te werken. Sinds mensenheugenis houden mensen zich bezig met activiteiten waarop je in terugblik het etiket 'geesteswetenschappen' kunt plakken. Aristoteles wijt dit aan de inherent menselijke drijfveer om dingen te willen weten.⁴ Deze drang komt voort uit verwondering over van alles en nog wat. Ze omvat elk denkbaar domein, ongeacht onze hedendaagse disciplinaire indelingen. Geesteswetenschappers hebben het hun (levens)werk gemaakt om het oeuvre van een auteur vanuit manuscripten uit te geven, een woordenboek van het Hittitisch samen te stellen, of een cultuurgeschiedenis te schrijven van de roos. Deze activiteiten

zijn gemotiveerd vanuit een verlangen naar *kennis*, kennis die subjectief waardevol is voor de (kleine) kring van betrokkenen.⁵ Dit is echter niet voldoende om een plek te verwerven aan een universiteit. Die wil immers méér zijn dan een speeltuin voor hobbyende (geestes)wetenschappers.

De harde werkelijkheid is, dat sommige kennis méér waarde blijkt te hebben dan andere kennis. De uitdaging aan de geesteswetenschappen zal zijn om hun waarde ook te 'objectiveren', met name voor die instanties die de voorwaarden scheppen voor haar bestaan: universiteiten, organisaties voor wetenschappelijk onderzoek, en uiteindelijk het politieke veld. Dit is iets anders dan haar nut bewijzen. De beste manier voor de geesteswetenschappen om waarde te creëren is door hun vervlechting te koesteren met de cultuur waarop ze een reflectie zijn, de conversaties met de niet-academische wereld. Herman De Dijn heeft deze verankering met de leefcultuur ooit aangeduid als *Lebenswelt* of *form of life*.⁶ Geesteswetenschappen zijn betrokken op een niet-academische 'lokale' leefwereld. In dat opzicht verschillen ze van natuurwetenschappen, die universeel in hun bereik zijn. De wetten van Newton of genetica zijn mondiaal van kracht. Belangstelling voor de Gouden Eeuw, Russische literatuur of het Romeins recht is veel specifiek gebonden aan een leefcultuur waarin ze op een warme ontvangst kan rekenen. In elke boekwinkel zie je het resultaat van deze inbedding. Het aanbod aan populaire boeken over geschiedenis, literatuur, filosofie en

⁴ Aristoteles, *Metafysica*, 980a23.

⁵ De gedachten over 'subjectieve' en 'objectieve' waarde zijn geïnspireerd door Susan Wolf, *Meaning in Life and Why it Matters*. Princeton: Princeton University Press, 2010.

⁶ Herman De Dijn. *Grensovergangen. Over geesteswetenschap, universitair beleid en samenleving*. Leuven: Peeters, 2008, p. 51. Overigens is de terminologie ontleend aan Wittgenstein en Oakeshott.

religie illustreert dat een groot algemeen publiek op zoek is naar de betekenis van haar leefwereld en dat het wordt bediend door geesteswetenschappers die met kennis van zaken daarover schrijven. Uit dat gegeven moeten we mijns inziens de waarde scheppen van de geesteswetenschappen.

Geesteswetenschappen in de wijde wereld

De essays bijeengebracht en ingeleid door Anders Engberg-Pedersen kiezen een andere benadering. Ze relativiseren de speciale status van de geesteswetenschappen en plaatsen kanttekeningen bij de drang om ze te willen rechtvaardigen. Heel kort samengevat is de boodschap van de drie essays respectievelijk (1) dat de geesteswetenschappen moeten stoppen met zelf-rechtvaardiging (Stefan Collini, *On Not 'Justifying' the Humanities*), (2) dat het methodologische onderscheid met de natuurwetenschappen overtrokken is (Onora O'Neill, *The Humanities beyond Interpretation*), en (3) dat het sowieso weinig vruchtbaar is om een onderscheid aan te brengen tussen beide domeinen, want het gaat allemaal om menselijke kennis (Rens Bod, *How the Humanities Have Changed the World*). Kortom, de hele benadering van geesteswetenschappen versus natuurwetenschappen gaat volgens de auteurs nog steeds te zeer gebukt onder de twee-culturen retoriek die C.P. Snow ooit heeft geïntroduceerd in zijn zeer invloedrijke Rede lecture in Cambridge.⁷

Onora O'Neill, een bekend filosoof en emeritus-professor aan de Universiteit van

Cambridge, wijst erop dat ook de natuurwetenschap gebruik maakt van interpretatie, en dat de geesteswetenschappen uiteraard ook verschijnselen theoretisch willen verklaren. Dit relativeert al het onderscheid dat Dilthey meende te zien tussen beide domeinen van wetenschap. Volgens O'Neill is het onjuist om te veronderstellen dat verschillende domeinen van onderzoek als het ware per definitie andere methodes van onderzoek impliceren. De methodes van onderzoek, verklaren of interpreteren, hangen niet af van het *object* dat wordt bestudeerd, maar van het soort *oordeel* dat daarover wordt geveld. De verhouding tussen algemene principes en het concrete geval dat je probeert te duiden, is bepalend voor de methode. Bij 'verklaren' probeer je het concrete geval te zien als een toepassing van een algemene regel; bij 'interpreteren' ga je uit van een concreet geval en probeer je te ontdekken onder welke algemene regel het zou kunnen vallen. Het is niet verwonderlijk dat Kant-specialist O'Neill haar analyse van interpretatie en verklaring terugvoert op Kant. Haar slotsom is dat in de geesteswetenschappen en de natuurwetenschap een veelvormigheid aan methodes gangbaar is. Een onderscheid langs de axis interpretatie-verklaring is niet uitputtend en weerspiegelt evenmin de feitelijke organisatie en praktijken van wetenschappers.

De lijn die Rens Bod kiest, is om een aantal historische voorbeelden voor het voetlicht te brengen waarin de geesteswetenschappen de natuurwetenschappen hebben beïnvloed en van groot maatschap-

⁷ C.P. Snow, *The Two Cultures*. E-book, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, [https://hdl-handle.net.ru.idm.oclc.org/2027/heb.93176](https://hdl.handle.net.ru.idm.oclc.org/2027/heb.93176). De toespraak werd gehouden in 1959 en erna gepubliceerd. In 1962 werd Snow's concept van twee culturen aangevallen door F.R. Leavis in diens Rede lecture.

pelijk belang zijn geweest. Bod, werkzaam aan de Universiteit van Amsterdam, heeft belangrijke publicaties op zijn naam over de geschiedenis van de geesteswetenschappen en is mede-oprichter van het tijdschrift *History of Humanities*. In zijn essay richt hij de aandacht op het inmiddels bekende voorbeeld van de Sanskriet grammatica van Panini van ongeveer 2500 jaar geleden, die een inspiratiebron vormde voor de taalkundige Noam Chomsky. John Backus paste ze toe in zijn ontwerp van de programmeertaal *ALGOL60*. Een ander voorbeeld, waarmee ik persoonlijk vertrouwd ben, is de toepassing van formele regels die worden gebruikt om manuscripttradities in kaart te brengen (stemma), maar die even goed van toepassing zijn in de genetica (DNA analyse). Andere voorbeelden die Bod geeft, zijn bronnenkritiek in de geschiedschrijving, de ontdekking van perspectief in de schilderkunst, en de (verwerpelijke) toepassing van verwantschappen in taal in theorieën over ras. De strekking van Bod's essay is echter niet om hiermee het nut van de geesteswetenschappen te illustreren, maar om te laten zien dat ze, net als de natuurwetenschappen, bijdragen aan de toename van menselijke systematische kennis. Disciplinaire indelingen vertroebelen het beeld op de menselijke geschiedenis als een geschiedenis van kennisvermeerdering en kunnen we om die reden beter loslaten.

Ook Stefan Collini, emeritus hoogleraar intellectuele geschiedenis en Engelse literatuur aan de universiteit van Cambridge, die veel heeft gepubliceerd over de rol van universiteiten en over de geesteswetenschappen, is niet uit op een rechtvaardiging. Integendeel, zijn essay bepleit juist om de geesteswetenschappen *niet* te willen rechtvaardigen. Toegegeven, wanneer we het hebben over de rol van de geesteswetenschappen

in de hedendaagse samenleving, dan mondt het gesprek al snel uit in een excuus *waarom* we ons met geesteswetenschappen bezighouden. Collini vindt deze benadering voorspelbaar en deprimerend. Er komt altijd een moment waarin het betoog ontaardt in zelfgenoegzaamheid over de grote intrinsieke waarde van de geesteswetenschappen tegen de boze wereld die dat niet wil inzien.

Evenmin vruchtbaar, volgens hem, is om het andere uiterste te kiezen en het jargon van de 'opponenten' over te nemen door mee te praten over economisch nut of morele waarde. In feite is die trend niet meer te keren, want, zoals ook Collini beseft (34), bevat elke onderzoeksaanvraag een paragraaf over kennisbenutting en maatschappelijke impact. Een andere valkuil is dat het debat vaak te algemeen, en daardoor te abstract is. Een effectievere benadering is om uit te gaan van feitelijke praktijken in een specifieke discipline en van daaruit de waarde te tonen in haar eigen termen; dus bijvoorbeeld de waarde van een studie over zeventiende-eeuwse optica binnen het domein van de wetenschapsgeschiedenis (en niet in zoverre het de bevolking helpt om betere democratische staatsburgers te worden). In dat opzicht is het boek van Drees een ideale illustratie van de concrete aanpak.

Hoewel Collini af wil van een rechtvaardiging van de geesteswetenschappen, bevat zijn essay daarover een aantal behaarswaardige observaties. Zo wijst het erop dat we goed moeten onderscheiden ten aanzien van welke groep de geesteswetenschappen relevant willen en kunnen zijn. Zoals boven al opgemerkt, zijn de natuurwetenschappen mondiaal in hun reikwijdte, terwijl de resultaten van de geesteswetenschappen veelal een lokaler belang hebben (47).

Voorts schat Collini in dat het aantal studenten en staf in de geesteswetenschappen in 2050 behoorlijk zal zijn afgenomen. In Nederland zie je die trend ook al. Sommige universiteiten zijn gestopt met het aanbieden van talen-opleidingen, terwijl bedrijfskunde-opleidingen booming zijn. Volgens Collini is er geen reden tot paniek. De wereld verandert. De verschuivingen zijn symptomen van diepere maatschappelijke ontwikkelingen die van alle tijden zijn.

De essays verzameld door Anders Engberg-Pedersen zijn een verfrissend geluid in de toch wat zwaarmoedige literatuur over nut en doel van de geesteswetenschappen. Ik voel veel sympathie voor deze aanpak.

Geesteswetenschappen gaan over het verzamelen van kennis. Een klein deel van die kennis zal voor een klein deel van de cultuur waarin ze is ontstaan van waarde zijn. Laten we ons als geesteswetenschappers vooral erop richten om de vruchten van het onderzoek zichtbaar en interessant te maken en zodoende het oordeel van de gemeenschap over de waarde daarvan positief beïnvloeden. Persoonlijk denk ik dat die aanpak effectiever zal zijn dan het schrijven van geleerde bespiegelingen over aard en nut van de geesteswetenschappen, die vooral door de eigen parochie worden gelezen en begrepen.

Hans Thijssen studeerde o.a. filosofie en geschiedenis aan universiteiten in binnen-en buitenland. Hij werkt als hoogleraar filosofie aan de Radboud Universiteit. Van 2004-2016 fungeerde hij als decaan van de Faculteit der Filosofie en van de fusie-faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen. E hans.thijssen@ru.nl